

ZRUŠENIE A USKUTOČNENIE FILOZOFIE U MARXA

ELENA FILOVÁ

Téma o zrušení a uskutočnení filozofie sa v súčasnej tvorbe marxistických filozofov vyskytuje zriedka. Ba ani v minulosti — nedávnej i dávnejšej — nebývala častá, hoci práce, v ktorých Marx píše na túto tému, boli známe. Nie je cieľom tejto úvahy skúmať príčiny tohto faktu. Možno iba predpokladať, že jednou z nich by mohla byť domnienka, podľa ktorej Marx, Engels a Lenin vytvorením dialektického a historického materializmu raz navždy zrušili buržoázu a idealistickú filozofiu a uskutočnili filozofiu novú. No iste tu pôsobili aj iné momenty. Ak vôbec spomínam príčiny, tak len kvôli vyjasneniu otázky, či zrušenie a uskutočnenie filozofie naozaj treba v rámci marxizmu pokladať za jednorazový akt a keďže zakladatelia marxizmu túto úlohu už splnili, ide vlastne o vyslovene historickú záležitosť, ktorej priebeh spolu s determinujúcimi faktormi možno teraz rekonštruovať, ktorá však nemá pre súčasnosť podstatnejší význam.

Stačí azda upozorniť na diskusie medzi scientisticky a antropologicky orientovanými filozofickými prúdmi, na diskusie o štruktúre a funkcii marxistickej filozofie, ako aj na oživený záujem o Marxovu filozofiu tak súčasných marxistických filozofov, ako aj západných marxológov, aby sme si uvedomili, že tu vôbec nejde iba o historicko-filozofickú záležitosť. Aspoň nie o takú historicko-filozofickú problematiku, ktorá by bola uzavretou etapou v dejinách filozofie.

Zdá sa, že málokedy mávajú historicko-filozofické momenty taký aktuálny význam, ako je to pri zrušení filozofie. Stávajú sa priamo nevyhnutnou zložkou či stránkou súčasnej aktuálnej problematiky. Tak ako súčasná štruktúra marxistickej filozofie so všetkými jej vnútornými tendenciami aj protirečeniami má svoj zdroj v celkom určitom pochopení, resp. nepochopení Marxovej iniciatívy v dejinách filozofie, tak aj odstránenie logických protirečení, vytvorenie účinných zábran proti dogmatizácii v samých základoch marxistickej filozofie — to všetko nie je možné úspešne splniť bez dôslednej rekonštrukcie Marxovej cesty pri prekonávaní metafyziky, teda Marxovho spôsobu zrušenia starej a uskutočnenia novej filozofie. To, že táto rekonštrukcia nie je iba odbornou historicko-filozofickou prácou, to sa celkom nedvojznačne ozrejní vtedy, ak si uvedomíme, že práve ona je jedným zo základných momentov nášho súčasného úsilia o zrušenie starej filozofie; pričom starej tak v zmysle zrušenia filozofie predchádzajúcej epochy, teda kritiky súčasnej buržoáznej filozofie, ako aj v zmysle prekonania dogmatických deformácií v marxistickej filozofii.

Pojmy zrušenie a uskutočnenie filozofie majú špecificky marxovský obsah a význam. Nemožno ich stotožniť s tradičným chápaním vzniku nového filozofického smeru, kde síce vždy dochádza k diskontinuite, k vytvoreniu menej alebo viacej vyhraneneho kritického odstupu od predchádzajúcich smerov, kde však napriek tomu sa nerušia či neprerušajú imanentné „pravidlá hry“ vlastné filozofii. Marx vo svojom rušení tradičnej materialistickej aj idealistickej filozofie ani najmenej neporúša túto vnútornú imanenciu, zároveň ju však prekračuje. Prekračuje v tom, že prvý raz v dejinách filozofie vychádza za hranice absolútneho objektu a absolútneho subjektu, za hranice filozofickej interpretácie bytia,

nezávisle od toho, či sa chápe ako bytie absolútnej substancie hmoty alebo či hmota sa v ňom pokladá iba za prechodný inertný mŕtvy substrát, v ktorom uplatňuje svoj zámer absolútny duch.¹ Marx vychádza z predpokladov, od ktorých možno abstrahovať iba vo fantázii, ako sám hovorí, z reálnych, skutočných materiálne činných ľudí. Tým činom aj filozofia prestala byť pre Marxa iba výrazom mohutnosti ľudského ducha a stala sa predovšetkým výrazom spoločenského života v tej-ktorej epoche, stala sa momentom životného procesu ľudí. Cez Heglovu filozofiu snažil sa Marx poznať a pochopiť dobu, ktorej existenčné problémy našli sublimovaný výraz v zložitých, abstraktných formulách a poučkách Heglovej filozofie.

Toto je však len jeden moment alebo presnejšie základný predpoklad či podmienka pre uskutočnenie zámeru, ktorý Marx označoval ako zrušenie filozofie. Filozofiu bolo treba preniesť zo sfér zjavovania večných právd do života skutočných ľudí, aby vôbec bolo možné ďalej uvažovať o jej hodnote a význame pre život týchto ľudí. Filozofia sa tak vrátila do rodného hniezda, v ktorom sa narodila a ktorému sa špekuláciou odcudzila.

Z toho jednoznačne vyplýva, že zrušenie filozofie nemožno chápať ako jej likvidáciu, odstránenie, ako absolútnu negáciu. Filozofia zostáva permanentným momentom dejinného pohybu. Ak je to však tak, potom zrušenie filozofie musí byť zároveň procesom konštituovania sa filozofie novej, teda procesom uskutočňovania filozofie. Rušenie a uskutočňovanie filozofie — to sú dve stránky onej permanentnej sebareflexie dejín a spoločnosti, ktorú nazývame filozofiou.

Filozofia sa od svojho zrodu usilovala preniknúť k podstate bytia, súcna, v snahe pochopiť ho ako jednotu. Pokiaľ však rôznorodosť, menlivosť, nestálosť a protirečivosť skutočného zmyslového života ľudí mala vďaka vnútornému antagonizmu spoločenských síl natoľko krajné podoby, že ich zblíženie a splynutie sa zdalo fantastickou ilúziou, aj filozofická reflexia kládla jednotu bytia do mimozmyslovej, mimoľudskej sféry nejakého absolútneho subjektu. A tak filozofia namiesto toho, aby v reflexii postihovala reálnu jednotu navzájom odcudzených momentov ľudskej existencie, sama sa stala jedným z takých momentov. Sama sa stala časťou odcudzeného sveta — bytia, práve preto, že nebola schopná od neho sa *podstatne* odlíšiť, nevedela nájsť svoje pravé miesto.

Zrušiť túto filozofiu, to si vyžaduje odhaliť tajomstvo špekulatívnej konštrukcie, dešifrovať jej krajne abstraktné tézy, a tak vystihnúť jej skutočné kontakty s reálnym životom ľudí. To však nie je možné dosiahnuť bez kritického preskúmania jej predpokladov a bez zreteľného vymedzenia predpokladov a metód vlastnej kritiky. Ujasnenie predpokladov, východísk a metód vlastnej kritiky je základnou teoretickou podmienkou tak pre skutočné zrušenie starej, ako aj pre uskutočnenie novej filozofie.

Marxov pojem uskutočnenia filozofie však zahŕňa nielen takéto *teoretické* uskutočnenie. Možno sa o tom presvedčiť napr. pri čítaní kritických výhrad voči *praktickej* politickej strane v Nemecku, ktorá požadovala negáciu filozofie a domnievala sa, že na to stačí zahundrať niekoľko zlostných a otrepaných fráz a obrátiť sa k filozofii chrbtom. Táto

¹ V tejto iniciatíve mal Marx predchodcu vo Feuerbachovi, o ktorom v súvislosti s kritikou Heglovej filozofie vyhlásil: „Feuerbach jediný má *vážny, kritický* pomer k Heglovej dialektike a urobil naozaj objavy na tomto poli, vôbec prekonal starú filozofiu“ (K. Marx, *Kritika Heglovej dialektiky a filozofie vôbec*. V práci K. Marx - Engels, *Svätá rodina*, Bratislava 1963, 58). Prekonal ju tým, že predpokladom, z ktorého vo svojej filozofii vychádzal, neboli abstraktné špekulatívne pojmy Bytia, Vedomia atď., ale obyčajný, telesný, zmyslový človek. Tým aj Feuerbach pretrhol uzavretý kruh filozofických abstrakcií a vymanil sa z dosahu špekulatívneho myslenia. Rozdiel medzi Marxovou a Feuerbachovou iniciatívou je „len“ v tom, že Marxov človek ako predpoklad a východisko filozofovania, bol nielen mysliacim človekom — ako u Hegla — nielen zmyslovým človekom — ako u Feuerbacha —, ale človekom činným, pracujúcim, aktívnou, tvorivou bytosťou.

strana si neuvedomuje, že filozofia patrí k nemeckej skutočnosti, a preto „Nemôžete filozofiu odstrániť, ak ju nepremeníte na skutočnosť“.²

Premeniť filozofiu na skutočnosť — to znamená uskutočniť revolučnú premenu samej spoločnosti. Teoretické uskutočnenie novej filozofie je podmienkou a prípravou uskutočnenia praktického. Završená dialektická negácia starej filozofie je zároveň završením novej filozofie. Marxova filozofia, ktorej predpokladom a východiskom sú konkrétne materiálne činné ľudské individua, ktorá sama seba pokladá za moment praktického životného procesu týchto individuí, sa neuspokojuje vysvetlením sveta, ale smeruje k jeho revolučnej premene. To znamená, že súčasne s odhalením súvislostí medzi danou spoločnosťou a kritizovanou filozofiou Marx pri analýze životného procesu ľudí v danej spoločnosti hľadal v nej tie sily, ktoré vzhľadom na ich postavenie sú a môžu byť nositeľmi revolučnej premeny. Tieto sily našiel Marx v robotníckej triede vtedajšej buržoáznej spoločnosti.

Starú filozofiu nemožno úplne prekonať, dokiaľ jestvuje spoločnosť, ku ktorej je viazaná svojím vznikom, ku ktorej patrí ako jej reálna — aj keď ideálna — časť. Až zánikom, revolučným pretvorením tejto spoločnosti zaniknú podmienky, z ktorých stará filozofia žila, ku ktorým patrila. Aj nová filozofia, ktorá vyrástla zo zrušenia, dialektického prekonania starej filozofie, získava až v novej, revolúciou pretvorenej spoločnosti reálnu pôdu pod nohami, stáva sa časťou, momentom životného procesu ľudí v tejto novej spoločnosti. Sama je však teoretickým predpokladom revolúcie a v tomto zmysle revolúciu predchádza.

Pri rušení, dialektickým prekonávaní Heglovej filozofie, Marx podrobil kritike jej idealizmus, mystifikáciu, no súčasne kritizoval *pomery, skutočné spoločenské pomery*, ktoré túto filozofiu v istom zmysle formovali, ovplyvnili, determinovali a ktoré Hegel tiež kritizoval, no zároveň aj obhajoval. Marxovo rušenie Heglovej filozofie obsahuje v sebe nerozlučne oné dva kritické aspekty: kritiku filozofie (Heglovej, mladoheglovej, Feuerbachovej) a súčasne kritiku spoločenských pomerov. Je teda prirodzené, že aj *uskutočňovanie* filozofie, to znamená formovanie dialektickomaterialistickej filozofie nesie v sebe tieto dva momenty: súčasne s filozofiou, ktorá sa zriekla nároku byť najvyššou, absolútnou pravdou o svete, formuloval svoje predstavy o komunistickej spoločnosti, ktorá by mala vyrásť z revolučnej negácie kapitalistickej spoločnosti. Revolúcia odstráni postupne všetky tie pomery, ktoré ujarmovali a ponížovali človeka a filozofia pomôže človeku oslobodiť sa od všetkých absolútnych kritérií, hodnôt a pojmov, do ktorých transcendenciou vteľoval svoje snahy a túžby po ľudskejšom živote a ktoré sa vekmi premenili na nástroje jeho vlastného duchovného zotročenia. V tom je špecifická povaha Marxovho kriticismu. Nezaškodí vari ešte raz zdôrazniť, že povaha tohto kriticismu je daná predpokladmi, z ktorých vychádza Marxova filozofia, a to sú skutočné materiálne činné individua, ich životný proces v jednotlivých etapách historického vývoja. Teda ani Hmota ako taká, ani Vedomie ako také, ani Substancia ani Duch, ani Sebauvedomenie, ale životný proces skutočných individuí. A keďže filozofia je momentom tohto životného procesu, nemožno pri kritike ktorejkoľvek filozofie sa uzavierať do imanencie filozofického myslenia, tak ako formovanie, uskutočňovanie novej filozofie nemožno robiť bez zreteľa na onen životný proces skutočných ľudí (prax), lebo práve pri obchádzaní a ignorovaní spoločenských podmienok bývame najviac v ich zajatí.

Na tieto súvislosti medzi filozofiou a spoločenskou praxou (v Marxovom chápaní) nemožno zabúdať ani dnes, nezávisle od toho, či sa zamýšľame nad zrušením súčasných foriem metafyziky, alebo nad zrušením dogmatických deformácií v dialektickom a historickom materializme.

² K. Marx, *Úvod ku kritike Heglovej filozofie práva*. V K. Marx-F. Engels, *Svätá rodina*, Bratislava 1963, 16.

Vinou dogmatizmu sa marxistická filozofia v posledných rokoch ocitla v izolácii. Významnejšie smery nemarxistickej filozofie šli mimo nej, ba značne sa uzavrela aj pred novými poznatkami a podnetmi z prírodných a spoločenských vied. Na nové javy vo filozofickom a vedeckom myslení reagovala málo, nesústavne, nesúrodo, často v priamom protiklade s progresívnymi tendenciami.³ Napriek tomu možno v posledných 15 rokoch (zhruba od dvadsiateho sjazdu KSSZ) zaznamenať zmeny. Pred týmto obdobím boli názory a postoje marxistických filozofov voči spomenutým novým podnetom a výsledkom vedy takmer výlučne negativistické, odmietavé, odsudzujúce, pozitívne vecné argumenty sa nahrádzali všeobecnými slovnými deklaráciami. Po dvadsiatom zjazde nadobudlo úsilie o prekonanie dogmatizmu značnú intenzitu. Filozofi sa usilovali roztrhnúť dogmatizmom uzavretý kruh, otvoriť marxistickú filozofiu novým podnetom a problémom, oslobodiť ju od premiery ideologizujúcich a politizujúcich funkcií. Zvýšená aktivita a rastúci počet pracovníkov i prác v oblasti filozofie vedy, logiky a vedeckej metodológie hojne využívali podnety i poznatky logického pozitivizmu. Ešte výraznejšie sa to prejavilo pri filozofii človeka, ktorá začína bojovať o svoje miesto v marxistickej filozofii a využívala podnety novodobej existencialistickej filozofie a fenomenológie. Ojedinele sa dokonca programovo vytyčovala požiadavka integrovať do marxistickej filozofie logický pozitivizmus, existencializmus a freudizmus.

Azda netreba osobitne zdôrazňovať, ako bezprostredne súvisí celý tento protidogmatický pohyb v marxistickej filozofii s Marxovým pojmom zrušenia a uskutočnenia filozofie. Napokon skúsenosti, aj keď iba niekoľkoročné, nás učia, že problém integrácie v tej podobe, ako sa začal v prvom nadšení a horlení za novú tematiku a otvorenosť praktizovať, nie je taký jednoduchý. Možno, pravda, uvažovať o rozdieloch, aké vyplývajú pre dialektickú negáciu iných smerov z pojmov integrácie a zrušenie. No aj tak sa zdá, že pojem integrácia implikuje skôr predstavu prebratia a včlenenia hotových koncepcií do doterajšej štruktúry marxistickej filozofie než kritické odmietnutie i zachovanie, kritické pretavenie týchto koncepcií a čiastkových výsledkov pod zorným uhlom základných postulátov a východísk marxistickej filozofie.

Treba hneď povedať, že za stavu, v akom sa marxistická filozofia nachádzala, ani nebolo možné Marxovým spôsobom realizovať jeho myšlienku zrušenia filozofie vo vzťahu k súčasným nemarxistickým smerom. Jednoducho preto, lebo štruktúra samej marxistickej filozofie, určitá vnútorná nezladenosť jej základných postulátov, vyplývajúca z nedostatočne ujasnených predpokladov a východísk, neposkytovala takú možnosť. Dlhotrvajúce a v neurčite končiace diskusie o vzťahu dialektického a historického materializmu, ako aj neskoršie už v štádiu protidogmatického pohybu vzniknuté protirečenia medzi scientisticou a antropologickou orientáciou, spory okolo kozmocentrického či antropocentrického východiska filozofie, to všetko bolo a je symptómom, že marxistická filozofia má nedoriešené otázky.

Toto tvrdenie, pravda, môže vyvolať nielen pochybnosti, ale aj ostrý nesúhlas. Veď Marx nepochybne *zrušil* starú filozofiu, prekonal ju a uskutočnil novú filozofiu. To je iste pravda. Pravda je však zároveň, že marxistická filozofia prekonalá od Marxových čias storočný vývin. Vývin zďaleka nie priamočiary ani jednoduchý. Bol to vývin zložitý, protirečivý. Aj marxistická filozofia — ako každá iná — bola a je momentom spoločenského pohybu, výrazom epochy, nesie na sebe stopy a znaky tejto epochy. Aj ona bola a je oblasťou, do ktorej sa špecifickým spôsobom premietajú všetky spoločenské zápasy. V jej

³ Tu sa žiada upozorniť aspoň na postoj určitej časti marxistických filozofov k niektorým progresívnym tendenciám v súčasnej filozofii vedy alebo na postoj k súčasnej genetike, kde hrubo odmietavé stanovisko sa ocitlo v príkrom rozpore s progresívnymi tendenciami vo filozofickom a vedeckom myslení.

vlastných postojoch, diskusiách a sporoch azda najcitlivejšie rezonujú tieto zápasy. Preto sa nemožno diviť, že ju zároveň formujú, že sa sama v dejinnom procese mení. Jednoducho sa nemôže nemeniť, lebo nemôže stáť ani nad históriou, ani mimo nej.

Spomenuté diskusie, týkajúce sa základných otázok marxistickej filozofie, nevyústili do nejakých pozitívnych záverov ani v jednom prípade. V oficiálnom výklade filozofických problémov, ako sa prezentuje najmä v učebniciach, encyklopedických slovníkoch atď., sa zachováva tie pozície, aké boli pred diskusiami. Avšak základný výskum, ktorý citlivejšie skúma väzby filozofie s inými vednými odbormi a so skutočnosťou vôbec, nemohol zostávať spútaný učebnicovou schémou. Rozvoj vedy, vznik celého radu nových vedných odvetví (kybernetika, teória systémov, teória hier, teória riadenia atď.), ako aj praktická aplikácia poznatkov z týchto oblastí nastolovala a sústavne nastoluje ohromné množstvo problémov, voči ktorým nemôže zostať filozofia ľahostajná. Tak napr. nebolo možné donekonečna opakovať všeobecné úvahy o prevahe dialektickej logiky nad formálnou logikou, keď kybernetika a na ňu nadväzujúca výroba počítačov potrebovala práve veľmi precízne a detailne rozpracovanie formálnej logiky a spolu s tým sa vynárala principiálna otázka formalizovateľnosti vedeckého jazyka a vedeckých poznatkov vôbec.

Pod vplyvom týchto nových potrieb vedeckého poznania a ich uplatnenia v praxi sa v rámci marxistickej filozofie formuje stále silnejúci a vyhranujúci sa smer, vystupujúci najprv pod označením „filozofické otázky prírodných (resp. spoločenských) vied a dnes už jednoducho ako „filozofia vedy“.

Niečo podobné sa odohrávalo aj v historickom materializme. Spoločenský vývin najmä v krízových situáciách vynášal na povrch otázky, ktoré nie vždy bolo možné s úspechom vtlačiť do kategórií, s ktorými operoval historický materializmus. Tieto kategórie zároveň neumožňovali dostatočne operatívne a účinne, presvedčivo reagovať na nové prúdy v nemarxistickom filozofickom myslení, ktoré v posledných desaťročiach sa točili hlavne okolo problémov človeka a jeho existencie. Výsledok bol taký, že mnohí marxistickí filozofi pokladali za potrebné požadovať pre filozofické otázky človeka miesto v marxistickej filozofii. Tak sa sformovala takzvaná antropologická orientácia.

Filozofia vedy a filozofická antropológia predstavujú nateraz dva najvýraznejšie prúdy v marxistickej filozofii. Polarizácia filozofického myslenia v rozpätí týchto dvoch krajností vytvára zvláštnu, no vôbec nie jednoznačne priaznivú, ale ani nepriaznivú klímu pre uplatnenie obnoveného záujmu o podstatu a povahu Marxovej filozofie. Zvláštne na tejto situácii je to, že Marxova filozofia nachádza uplatnenie tak v rámci filozofie vedy (mám tu na mysli najmä práce o logike Kapitálu), ako aj v rámci filozofie človeka. Zdá sa však, že v jednom i druhom prípade sa jednoducho interpretujú len určité názory či Marxove metodologické postupy, ale neskúma sa otázka, ako sa obidvoje skľubuje v Marxovej filozofii ako celku. Túto otázku si zatiaľ postavil u nás iba J. Zelený. Jeho posledné knihy⁴ sú zároveň významným príspevkom tak k objasneniu zrodu, formovania sa Marxovej filozofie, ako aj k objasneniu jej povahy a významu vo vtedajšom aj v súčasnom historicko-filozofickom kontexte.

Pravdepodobne pod vplyvom určitých jednostranných a nehistorických antropologických koncepcií dochádza niekedy k tomu, že sa aj východisko a princípy Marxovej filozofie vysvetľujú nesprávne. Buď sa Marxova ontologická koncepcia stotožní s bežným chápaním filozofickej antropológie, často dokonca s úchylkou k antropocentrizmu, alebo sa stotožní so zúženým chápaním praxe, podľa ktorého praxou je iba výrobný proces. Na základe takejto interpretácie či presnejšie dezinterpretácie sa potom celá Marxova filozofia

⁴ J. Zelený, *Praxe a rozum. Pojetí racionality a překonání tradiční ontologie v Marxově kritice Hegla*. Praha 1968. J. Zelený, *Úvod do filozofie*, Praha 1969.

pokladá voči iným filozofickým problémom (napr. filozofické otázky prírodných vied, filozofia vedy, gnozeológia a i.) za irelevantnú. Budí sa dojem, akoby táto filozofia neposkytovala východisko, na báze ktorého by bolo možné pochopiť a vysvetliť *všetky* filozofické problémy.

Vychádzajúc z takého presvedčenia, zdá sa potom samozrejmé, že na to, aby z pozícií Marxovej filozofie bolo možné vysvetliť *celý* svet — a nie iba ľudský svet, ako sa niektorí domnievajú — treba ju doplniť, čiže akoby Marxovo hľadisko človeka doplniť hľadiskom hmoty alebo Hmoty. A tak spoločnosť môžeme vysvetľovať podľa princípov filozofie človeka a prírodu podľa princípov dialektiky prírody alebo hmoty. To je však presne to, čo teraz v dialektickom materializme máme: nezladenosť východísk a predpokladov.

Ťažisko vysvetlenia povahy Marxovej filozofie je nesporne v pojme praxe, ako *filozofickom* pojme, a nie ekonomickom ani fiškálsko-čachrárskom. Vzhľadom na „antropologickú úchylku“ v interpretácii Marxovej filozofie sa žiada niečo povedať o povahe Marxovho materializmu v porovnaní s predmarxovským materializmom a o jeho možnostiach byť konzistentnou filozofickou teóriou celého bytia, teda nielen človeka a spoločnosti, ale aj prírody, nezávisle od toho, či ide o tzv. „prvú“, alebo „druhú“ prírodu. Čiže ide tu v podstate o zrušenie starého materializmu a uskutočnenie materializmu nového typu — Marxovho materializmu. Engels mal pravdu, keď povedal, že vzťah bytia a vedomia predstavuje základnú otázku filozofie. Všetky formy predmarxovského materializmu riešili tento vzťah tak, že za jedinú substanciu, ktorá tvorí podstatu všetkého bytia, pokladali hmotu. Vedomie buď stotožnili s hmotou (atomisti, vulgárny materializmus), buď ho pokladali za vonkajší prejav hmoty alebo za vlastnosť určitej špecifickej hmoty-mozgu. Všetky formy idealizmu pokladali hmotu za mŕtvu, inertnú masu, z ktorej naskrze nemôže vzniknúť nijaký pohyb, a preto pokiaľ pohyb existuje, nech už v akejkolvek podobe — je dielom ducha ako jedinej aktívnej a tvorivej substance.

Descartova iniciatíva predstavuje zásadný obrat v porovnaní s predchádzajúcim spôsobom filozofického myslenia v tom, že predpokladom svojho filozofovania urobil Descartes mysliaceho človeka. No nebol to reálny človek — veď bol iba mysliaci a okrem toho mysliaci vôbec nie autonómne, keďže predpokladal zároveň s ním ešte nejakú inú, dokonalejšiu bytosť, od ktorej je človek závislý. Týmto druhým predpokladom sa Descartes včleňuje do tradičnej metafyziky a zachováva dualitu hmoty a ducha, bytia a vedomia.

V klasickej nemeckej filozofii od Kanta až po Hegla sa ako predpoklad, z ktorého filozofia vychádza, znova objavuje človek. Už nie iba mysliaci, ale aj ako *konajúci* človek, činný subjekt. U jednotlivých predstaviteľov sa povaha tohto subjektu a jeho vzťahu k objektu interpretoval dosť rozdielne. No ani v jednom prípade to nebol reálny, skutočný človek, ale človek s určitými absolútnymi atribútmi, mystifikovaný subjekt dejín. Aktivita tohto subjektu bola u Hegla len istým sprostredkujúcim článkom v procese sebauvedomovania sa absolútnej idey a tým výrazom a prejavom mohutnosti ducha, ktorý v myslení a konaní človeka nachádza akýsi najdokonalejší výraz svojej existencie, a prostredníctvom neho rozhodujúcim spôsobom určuje povahu bytia. V tom bol idealizmus Heglovej filozofie.

Predpokladom, z ktorého vychádza Marxova filozofia, sú skutoční, reálni ľudia, ich životný proces, ktorého organickým a neodlučiteľným momentom je ich myslenie a vôbec všetky iné prejavy ich vedomia. V skutočnosti jestvuje iba toto reálne, v priebehu dejín sa meniace vedomie reálnych ľudí. Vedomie s veľkým V, človek s veľkým Č, duch s veľkým D, hmota s veľkým H, čisté bytie s veľkým B — to všetko sú abstrakcie, odvodené síce od skutočného života skutočných ľudí, avšak absolutizované, odtrhnuté od neho, ktoré práve pre túto odtrhnutosť sa špekulatívnym filozofovaním povýšili na samostatné bytia, človeku akoby nadradené, vymedzujúce priestor pre materiálnu i duchovnú aktivitu ľudí.

Každá filozofia, ktorá operuje s týmito abstrakciami ako nadhistorickými absolútnymi pojmami či entitami, je zaťažená idealizmom, a to aj v tom prípade, ak tou abstrakciou je hmota. Neexistuje hmota ako taká, hmota vôbec, hmota s veľkým H. Existujú nekonečne rozmanité prírodné hmotné útvary, formy a procesy, o ktorých sa človek dozvedá prostredníctvom svojich zmyslov, svojej predmetnej pretvárajúcej výrobnej, ale aj umeleckej a mysliteľskej aktivity. Aj Engels hovorí „Hmota ako taká je čistý výtvor myšlienky a abstrakcia. Zanedbávame kvalitatívne rozdiely vecí, keď ich ako telesne existujúce zahŕňame pod pojem hmoty“.⁵ Až Lenin svojou definíciou hmoty s konečnou platnosťou prekonal substanțializmus starého materializmu. Úňho je hmota filozofickou kategóriou pre označenie objektívnej reality, jestvujúcej mimo vedomia a nezávisle od neho. Teda nie substancia. Jediná „vlastnosť“ hmoty, s ktorou stojí a padá filozofický materializmus, je „vlastnosť“ byť objektívnou realitou, jestvovať nezávisle od vedomia.

Myslím, že charakteristika substančného ontologického modelu, ako ju podáva L. Fišer, platí aj pre starý materializmus. „*Substančný model je nemožný bez otvoreného alebo skrytého dualizmu, v ktorom substancia je voči jednotlivinám (či už v konkrétnom materializme a či v rýdzo iluzórnom idealizme) transcendentná.* Dôsledky tohto skrytého dualizmu substančného modelu a ním aplikovanej transcencie vlastnej substance voči nášmu svetu sú viac než ďalekosiahle. Tým, že v substančnom modele *vo všetkých jeho variantoch* stojí *proti* a *na* našim svetom transcendentný svet substance, ktorá je vlastnou ontologickou realitou, tým práve sú v zárodku likvidované všetky pokusy nájsť význam existencie v našom svete a našom živote. V akomkoľvek substančnom modele môže naša existencia v najlepšom prípade mať význam iba pre samu substanciu, pre jej potechu či udržanie, všetka naša činnosť môže mať vzťah iba k významu či účelu substance, môže mať iba »funkčný význam« absolútnej služobnosti, použiteľnosti a odovzdania sa, môže čakať iba na svoje uznanie a vykúpenie zo substance, ontologického subjektu, ktorého vlastná existencia je jedinou a poslednou inštanciou pre nás, ale aj pre seba“.⁶

Marxov materializmus je iného druhu ako tradičné materialistické systémy, ktorých materialistická povaha bola akoby mimo každej pochybnosti len preto, lebo predpokladom a zároveň cieľom ich filozofovania bolo tvrdenie, že svet je hmotný, že všetky javy vo svete nie sú koniec koncov nič iné, ako rozličné formy tej istej substance — hmoty. Marx, prirodzene, vôbec nepopiera existenciu hmoty, Marx iba odmieta do substance povýšenú abstrakciu hmoty pre jej skrytý dualizmus, pre bezvýchodnosť a bezmocnosť pri pochopení skutočnosti *mimo transcencie*, aká je. Na druhej strane Marx *pokračuje* v tradícii materializmu a preberá jeho štafetu tam, kde ju už udržať nevládal — pri materialistickom vysvetľovaní spoločenského života. Možno neúspech starého materializmu bol náhodný, možno iba nemal dosť takých talentovaných stúpcov, ktorí by boli vedeli využiť možnosti a priestor, aký poskytuje predpoklad o hmotnej substancii pre materialistickú alebo vôbec z vedeckého hľadiska ako-tak prijateľnú interpretáciu spoločenského života. Možno. Zatiaľ máme poruke argumenty, ktoré to nepotvrdzujú, ktoré naopak, potvrdzujú nemohúcnosť a neschopnosť starého materializmu byť či stať sa uceleným, konzistentným a všeobiahlym svetonázorom.

Pravda, neplatí to bez výhrady. Ako je známe, starý materializmus vypracoval svojmu východisku zodpovedajúcu teóriu spoločnosti. A to je teória, ktorá človeka a spoločnosť začleňuje do kozmického vývoja ako jednu jeho epizódu, ako jeden z módov existencie hmoty. Človek vyšiel z prírody, je teda prírodnou bytosťou, podriadený prírodnej nevyhnutnosti a to najviac, čo môže urobiť, je poznávať túto nevyhnutnosť, vedome sa jej pod-

⁵ F. Engels, *Dialektika prírody*, Bratislava 1963, 215.

⁶ L. Fišer, *Útëcha z ontologie*, Praha 1967, 148—149.

riaďovať. — Teda koncepcia, ktorú sme v nedávnych diskusiách o východisku filozofie obyčajne označovali ako kozmocentrickú. Existovala v rozmanitých podobách, no vždy bola zaťažená dualizmom. Ani Feuerbach ako predstaviteľ najprogresívnejšej formy materializmu sa tomu nevyhol.

Vedomie nemožno stotožniť ani s hmotou ani s duchom. V prvom prípade sa redukuje len na epifenomén hmoty, na vonkajší prejav pohybu hmoty, a v druhom prípade sa zasa hmota stáva pasívnym inertným mŕtvym substrátom, v ktorom duch uskutočňuje svoje zámery.

Bytie je prax, to znamená životný proces skutočných ľudí. Ľudí, ktorí sú naozaj produktom a výsledkom prírodného vývoja, sú prírodnými bytosťami so zvláštnymi rodovými vlastnosťami, sú však nie niečím vopred daným. Vznikli a rozvíjajú sa jedine prostredníctvom aktívneho pretvárania prostredia. V praxi, v životnom procese ľudí sa pretvára prostredie ľudí — prírodné aj spoločenské, aj sami ľudia. Rozvíjajú sa ich druhové vlastnosti — schopnosť tvoriť a myslieť. V praxi sa príroda stáva ľudskou prírodou a negáciou prírodného utvrdzuje v sebe človek človeka.

Uplatnenie Marxovho princípu bytia ako praxe nijako neimplikuje redukcii celej skutočnosti iba na tzv. ľudskú skutočnosť, to znamená tú, ktorá je ľudskou aktivitou pozmenená alebo vytvorená. Tak napr. v polemike proti Bauerovi, ktorý špekulatívne dokazoval idealistickú identitu vedomia a bytia, Marx píše: „V substancii nebojuje proti *metafyzickej* ilúzii, ale proti *svetskému* jadrú — prírode, a to proti prírode, ktorá existuje *mimo* človeka, ako aj proti prírode, ktorá je jeho vlastnou prirodzenosťou. Nepredpokladáť v nijakej oblasti *substanciu* . . . mu teda znamená neuznávať odlišné bytie od myslenia, *prírodnú energiu* odlišnú od *duchovnej spontánnosti*, *ľudskú bytosťnú silu* odlišnú od rozmyslu . . . *objekt* odlišný od *subjektu*, prax odlišnú od teórie . . .“⁷

Podobne v súvislosti s úvahami o Feuerbachovom chápaní zmyslovosti, kde Marx dokazuje, že „ustavičná zmyslová práca a tvorba je základňou celého zmyslového sveta, ako dnes existuje“, dodáva: Priorita vonkajšej prírody sa pritom, samozrejme, zachováva. Práve tým, že Marx svojou ontopraxeologickou koncepciou opustil substančnú ontológiu starého materializmu a že súčasne so Substanciou, Vedomím, Duchom atď. vyradil všetky abstrakcie s ňou spojené, uznával ako samozrejmosť svojbytnosť všetkých jednotlivín, ich špecifické objektívne vnútorné zákonitosti, ich existenciu mimo ľudského vedomia. Nielen človekom pozmenená príroda, ale aj výlučne ľudské výtvyry (rozličné typy medziludských vzťahov, spoločenské inštitúcie a štruktúry) ako reálne jestvujúce jestvujú objektívne, mimo vedomia a podliehajú pôsobeniu objektívnych zákonitostí. Jednoducho: byť časťou, stránkou, momentom spoločenskej praxe to znamená byť skutočný, reálny, to znamená mať zákon svojej existencie v sebe a nie mimo seba — ani v Duchu, ani v Hmote.

Toto sú dnes napokon všeobecne známe veci. Čo snáď zostáva ešte vždy nedoriešené, to sú konzekvencie, aké z prijatia Marxovho východiska vyplývajú pre ostatné (mimootologické) sféry filozofie. Ešte vždy sa udržiava akási nevypovedaná, ale dosť pevne zakotvená mienka, podľa ktorej Marxova ontológia sa vytesňuje do sféry filozofie človeka, čím sa nepriamo budí dojem, že pre ostatné sféry filozofického myslenia je akoby irelevantná.

Práve preto podľa mojej mienky má priamo prelomový význam Zeleného Úvod do filozofie, ktorý je vôbec prvým príspevkom k uplatneniu Marxovho ontopraxeologického východiska vo všetkých oblastiach filozofie, teda aj v gnozeológii, aj vo vzťahu filozofie a vedy aj v axiológii. Nové a mimoriadne podnetné myšlienky prináša Zeleného úvod aj do tej oblasti, ktorú sme dosiaľ obyčajne označovali ako „kritiku súčasnej buržoáznej filozofie“ a ktorú on výstižnejšie a priliehavejšie nazýva negáciou súčasnej metafyziky.

⁷ K. Marx - F. Engels, *Svätá rodina*, Bratislava 1963, 209.

Chcela by som využiť túto príležitosť na to, aby som upozornila aspoň na niektoré závery, ku ktorým došiel J. Zelený pri skúmaní vzniku a povahy Marxovej filozofie. Ide predovšetkým o chápanie predmetu filozofie a jej vzťahu k vede a ku skutočnosti.

J. Zelený v krátkom historickom úvode ukazuje, ako vymedzovala filozofia svoj predmet v období, keď vznikala, keď sa vyslobodzovala, oddeľovala od nábožensko-mytologických predstáv o svete a formovala sa ako *racionálne* vysvetlenie prírodného a ľudského sveta. V priebehu dejín sa filozofia vnútorne diferencovala a v závislosti od stupňa rozvinutosti spoločnosti a od stupňa vývoja v prírodných aj iných vedách menila svoje chápanie vlastného predmetu a miesta, aké zaujíma v spoločnosti.

Osobitosť Marxovej iniciatívy v dejinách filozofie vidí J. Zelený v tom, že „1. Všetka teória sa chápe, skúma a formuluje ako moment praxe. Individuálne kolektívna ľudská prax je východiskom, životom a centrálnym článkom všetkej teoretickej práce tejto novej filozofie, ktorá svojou podstatou je filozofiou nielen myslenou, ale predovšetkým žitou, prakticky angažovanou.

2. Konajúci ľudia spolu s prostredím (*prírodným*, nezávisle od ľudskej činnosti daným a *spoločenským*, ľudskou činnosťou vytvoreným) sú Marxovi jedinou skutočnosťou. V kritike náboženstva, špekulatívne idealistického a »abstraktne« materialistického svetoového názoru a filozofie Marx radikálne humanizuje chápanie vzťahu človeka a sveta, zbavuje ho dôsledne metahumánnych a metafyzických prvkov.

3. Vytvára filozofiu *novým spôsobom* kritickú, revolučnú a humanistickú, radikálnu filozofiu ľudského oslobodzovania a slobody. Marxov praktický materializmus vystupuje s návrhom byť dôslednejšou a pravdivejšou filozofiou ľudskej emancipácie, než boli predchádzajúce filozofie.“⁸

Je pochopiteľné, že ak takto chápeme podstatu Marxom uskutočneného obratu v dejinách filozofie, potom z toho vyplývajú aj určité závery pre tú filozofiu, ktorá sa pokladá za pokračovateľku Marxovej filozofie v súčasnosti.

Pokiaľ ide o predmet filozofie, dosiať sa filozofia — ako je známe — definovala ako veda o najvšeobecnejších zákonitostiach vývoja prírody, spoločnosti a myslenia. Táto definícia nie je podľa J. Zeleného výstižná, pretože „... a) nevyjadruje, že pre marxistickú filozofiu je vzťah teórie a praxe fundamentálnym problémom; b) zväzda k nesprávnej predstave, že marxistická filozofia je v starom zmysle nadhistorickou všeobecnou vedou, získanou pozitivistickou indukciou z daných (menej všeobecných) poznatkov existujúcich špeciálnych vied; c) táto definícia nepostihuje novosť marxistickej filozofie v porovnaní s tradičnou filozofiou (prekonanie metafyziky a tradičnej ontológie)“.⁹

Vychádzajúc z Marxovho spôsobu zrušenia a uskutočnenia filozofie, charakterizuje J. Zelený súčasnú filozofiu v Marxovom chápaní ako úsilie o teoretické vyjasnenie otázok o povahe skutočnosti a ľudského poznania, ako nikdy neuzavretú a vždy znova sa obnovujúcu snahu o pochopenie praxe a základov vedy, ako snahu o ujasnenie historicky vytvorenej povahy teoreticko-praktickej činnosti ľudí v jednote prírody a človeka, ako skúmanie predpokladov a základov vied o prírode a človeku.

Pravda, J. Zelený si sám uvedomuje, že každá črta tejto charakteristiky zahŕňa v sebe množstvo špecifických problémov. Myslím si však, že táto charakteristika skutočne vyjadruje to nové a to podstatné, čím sa líši Marxova filozofia od predchádzajúcej filozofie a že zároveň orientuje ďalšie bádanie na tomto poli správnym smerom. V principiálnom riešení problémov, aké implicitne predpokladá táto charakteristika, možno podľa mojej mienky dôjsť k prekonaniu aj tých protirečení, ktoré dosiaľ zostávajú v súčasnej marxistickej filo-

⁸ J. Zelený, *Úvod do filozofie*, Praha 1969, 15.

⁹ J. Zelený, cit. d., 17.

zofii otvorené. Touto cestou možno dôjsť k zjednoteniu, celostnému stmeleniu vnútorných stimulov a možností marxistickej filozofie, k znázorneniu jej vplyvu, aj k efektívnemu, principiálnemu a presvedčivému prekonaniu súčasných foriem metafyziky a špekulácie.

SPRÁVA Z DISKUSIE K PREDNÁŠKE E. FILOVEJ

Dňa 29. I. 1970 usporiadala Slovenská filozofická spoločnosť prednášku E. Filovej na tému *Zrušenie a uskutočnenie filozofie u Marxa*. Po prednáške bola bohatá diskusia.

T. Münz poukázal na vznik problému zrušenia filozofie. Tento problém nie je u Marxa nič nové, ale vyskytuje sa aj u Feuerbacha, podľa ktorého Heglova filozofia je filozofiou rozumu, v ktorej sa zabudlo na človeka. Filozofia sa však musí zaoberať aj človekom, musí vyčerpávať celého človeka, z čoho mu vyplýva, že filozofiu v starom slova zmysle treba zrušiť. Ozajstná filozofia vytvára ľudí a len z tohto hľadiska je jej existencia oprávnená. Marx v tomto smere vychádza z Feuerbacha a jeho proletár nie je nik iný ako feuerbachovský človek. Z tohto hľadiska je otázne, či má zmysel pestovať filozofiu ako osobitnú teoretickú disciplínu, pretože je nebezpečenstvo, že sa odtrhne od života a zabudne zase na človeka.

Podľa J. Kopsa pojem dialektickej negácie môžeme vzťahovať na celú klasickú nemeckú filozofiu a nielen na Hegla. Čo sa týka súčasného chápania marxistickej filozofie, nejasnosti sú snád v ich interpretácii aj to pod vplyvom nemarxistických smerov.

Ďalší diskutujúci zdôrazňovali mnohoznačnosť pojmu „zrušenie filozofie“ a jeho rozpornosť. J. Bodnár zdôraznil, že je potrebné urobiť jeho sémantickú analýzu, pretože z jeho nesprávneho používania vznikajú nežiadúce vulgarizácie a nejasnosti. Sám Lenin pojem „zrušenie filozofie“ nepoužíval, ale nahradil ho výrazom „prekonanie filozofie“. V našom chápaní ide o zrušenie substanciálnej metafyziky. Podstatu problému vidí nasledovne. Treba predovšetkým urobiť analýzu základných pojmov a východísk. Ujasniť si dialektické chápanie kategórie hmota a substancia, čo nie je možné bez neustálej konfrontácie s najnovšími poznatkami jednotlivých vedeckých disciplín. Úvahy, ktoré nerešpektujú jednotlivé vedy sú takmer prázdne. Na druhej strane treba prekonané poznatky revidovať, dopĺňať. Ani samy východiská nemožno brať ako uzavreté, absolútne.

J. Uher poukázal na protirečenie, ktoré vzniká nielen pri chápaní, ale najmä pri „uskutočňovaní“ filozofie v Marxovom a Engelsovom zmysle. Na jednej strane je snaha na základe vedy pestovať filozofiu a osobitne aj filozofiu človeka, ktorá tvorí nové projekty človeka a sociálnej skutočnosti, a na druhej strane existuje prirodzený odpor jestvujúcej spoločenskej skutočnosti i človeka proti novým projektom, a to často aj vtedy, keď sú tieto projekty dokázateľné v záujme človeka. Vzniká tu napätie medzi projektmi na zušľachtenie človeka a skutočnosťou.

Ďalšia poznámka k dialektike. Často sa o nej hovorí a často sa i pestuje ako akási scholastická, sama do seba uzavretá veda. Podľa jeho mienky reálne existuje vždy iba dialektika *niečoho*. Z dialektického skúmania samostatnej určitej skutočnosti a z jej vlastnej štruktúry a povahy možno tvoriť, vyvodzovať a rozvíjať aj dialektiku ako vedu, ako všeobecnú vedeckú teóriu a metodológiu. U nás sa však často hovorí iba o dialektike ako takej, *samej osebe*. Preto sú často rozpaky nad dialektickou logikou, preto sa často poriadne nevie, čo to je, či to obstoí ako vedecká, vedecky osnovaná a formulovaná disciplína.

Pojmom „zrušenie filozofie“ sa zaoberal aj prof. Topolský. Vzhľadom na tento problém je potrebné sa zastaviť pri principiálnych základoch marxistického učenia. Klasici vypracovali nové chápanie reality, kde ide o vnútornú dynamiku a historičnosť faktu a kde